

Л. Г. Боярова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Національна термінологія й мовне прогнозування

Боярова Л. Г. Національна термінологія й мовне прогнозування. У статті розглянуто питання про можливість прогнозування розвитку термінології. Визначено основні сучасні процеси, що впливають на формування національного термінофонду. Подано короткочасний прогноз розвитку української термінології в умовах дерусифікації і світових глобалізаційних процесів.

Ключові слова: *українська термінологія, мовне прогнозування, дерусифікація, глобалізація.*

Боярова Л. Г. Национальная терминология и языковое прогнозирование. В статье рассмотрен вопрос о возможности прогнозирования развития терминологии. Определены основные современные процессы, которые влияют на формирование национального терминофонда. Подан кратковременный прогноз развития украинской терминологии в условиях дерусификации и мировых глобализационных процессов.

Ключевые слова: *украинская терминология, языковое прогнозирование, дерусификация, глобализация.*

Boyarova L. G. National terminology and language forecasting. The paper deals with the opportunity to forecast terminology development. Major modern processes, that influence the future state of national terminology fund, are defined. A short-term forecast of Ukrainian terminology development under derussification and world globalization conditions is provided.

Keywords: *Ukrainian terminology, language forecasting, derussification, globalization.*

Лінгвісти оцінюють мовні факти з погляду як сьогодення, так і мовного майбуття. У мовознавстві здавна побутує погляд, що можна передбачити якісні зміни в мові, зокрема, О. Потебня неодноразово висловлював думки щодо майбутніх мовних процесів і вважав, що головне питання «будь-якого знання: звідки і, наскільки можна міркувати за цим, куди ми йдемо» [6:5].

У багатьох наукових розвідках українських і зарубіжних лінгвістів подано прогнози щодо розвитку сучасних мов. Ю. Шевельов зауважив, що «справа прогноз взагалі нібито виходить поза межі науки, – принаймні поза межі науки гуманітарної, бо, скажімо, астрономію або метеорологію годі уявити собі без тих прогноз, які вони дають. Але якщо в питаннях розвитку літературної мови неможлива прогноза в прямому значенні слова, то накреслити деякі імовірності – річ цілком можлива» [10:120]. У сучасному мовознавстві є спроби обґрунтувати думку, що мова може бути об'єктом прогностики як науки, що виникла в ХХ ст. в умовах нових цивілізаційних процесів. Так, К. Горбачевич у роботі «Дано ли нам предугадать? (О будущем русского языка)» [3], стверджує, що літературна мова як прогнозний об'єкт задовольняє тим вихідним принципам прогностики, які гарантують

найнадійніші та оптимальні результати: насамперед інерційність прогнозного об'єкта, тобто еволюційний характер розвитку мови; наявність в об'єкта прогнозування довгочасних й односпрямованих тенденцій розвитку; знання причинно-наслідкового зв'язку мовних явищ, що підвищує вірогідність прогнозів (у сучасному мовознавстві встановлено багато причин змінювання мови: дія внутрішньої і зовнішньої аналогії, прагнення до системності тощо); можливість залучити нові автоматизовані способи збирання й оброблення інформації щодо об'єкта прогнозування, тобто перспективу має статистика, дані якої важливі для прогностики. Отже, сам прогнозний об'єкт (мова) і стан науки про нього відповідають головним постулатам прогностики. Оскільки термінологія будь-якої мови – це підсистема її лексики, то процеси і в цьому мовному шарі можуть бути спрогнозовані. Завдання статті – подати короткочасний прогноз розвитку сучасної української термінології.

З 90-х рр. ХХ ст. національна термінологія більш активно вживається в науковому обігу й дерусифікується на всіх рівнях (лексичному, словотвірному, акцентологічному, граматичному тощо). В українському мовознавстві віддавна панує думка, що мовні процеси можна регулю-

вати, і цю теоретичну настанову сучасні науковці реалізують у конкретній нормалізаторній діяльності щодо української мови, зокрема її термінологічного фонду. Щоб усталити певні мовні зразки в термінології (тобто нормалізувати її), науковцям доводиться спочатку розробляти обґрунтовані системою української мови рекомендації щодо творення й використання термінів, відбивати це в певних правилах та фіксувати пропонувані термінологічні одиниці у словниках (тобто кодифікувати їх). Унаслідок такої роботи термінологів в Україні в посттоталітарний період як зі сфери кодифікування термінології, так і зі сфери її функціонування усунуто багато мовних одиниць, які не відповідають системі національної мови і які з'явилися в українських терміносистемах під впливом російської мови, натомість запропоновано до активного вживання автохтонні терміни. На наше переконання, цей процес є незворотним та контрольованим за умови подальшого утвердження української мови як державної, і можна спрогнозувати, що й надалі з українських терміносистем зникатимуть зросійщені терміни та збільшуватиметься кількість питомих термінів, що спричинить, з одного боку, руйнування усталених синонімічних груп і зменшення варіантних реалізацій того самого терміна, а з другого, – появу нових термінів-синонімів і термінів-варіантів. Водночас наприкінці XX ст. – на початку XXI ст. розвиток української термінології залежить не лише від процесу відновлення її національної ідентичності, але й від розв'язання питання мови в міжкультурній взаємодії народів, що виникло у зв'язку з глобалізаційними процесами у всіх сферах життя і діяльності людей. «Глобалізація загострює боротьбу за панування в інформаційному просторі. Йдеться не тільки про суперництво між медіаконцернами, але й між національними мовами. На функціональну нішу російської мови в Україні дедалі більше претендує не тільки українська, але й англійська мова» [1:144].

Інтеграційні процеси спричинили проблему узгодження дій у різних галузях життя більшості народів світу, а отже, і потребу в міжнародній мові як засобу міжнаціонального та міжетнічного спілкування. Спроби створити штучні мовні системи як наднаціональні засоби комунікації себе не виправдали, і в XX ст. такою «загально-світовою» мовою де-факто стала англійська. Науковці підкреслюють, що «глобальна» англійська мова різниться від британської англійської, оскільки виникла вона в США. Трансформована базова англійська мова (її звичайно називають «американською англійською») у XX ст. повернулася, власне, до Європи. Світові глобалізацій-

ні процеси в торгівлі, економіці, культурі тощо сприяли швидкому поширенню американського варіанта англійської мови у спеціальній комунікації. Комп'ютерна технологія як універсальний засіб спілкування має великий вплив на «мовні трансформації, сприяє культурній дифузії й культурним запозиченням. Інтернет є своєрідною лабораторією випробувань власних мов» [9:100–101]. Лінгвісти все частіше говорять про експансію «глобальної» мови, зокрема англійських термінів, у сучасні мови насамперед через Інтернет, що становить реальну загрозу національним термінологіям.

В останні роки вчені світу консолідують свої зусилля в протидії розширенню сфер використання «глобальної» англійської мови. Так, 2006 року в Литві (м. Вільнюс) відбулася Міжнародна конференція «Термінологія національних мов і глобалізація», у якій узяли участь науковці Латвії, Литви, Польщі, Росії, Угорщини, України, Швеції. Угорський учений Янош Пустай у доповіді «Термінологія – гарант збереження мови» вказав на небезпеку в сучасному світі навіть для мов, що мають статус державної мови: це посилення глобалізації та домінантності англійської мови в політичному й науковому житті, що призводить до практичного витіснення національних мов [7:41]. Учасники конференції дійшли висновку, що треба зберегти плюралізм культур і мов, забезпечити їхню рівність, і це має бути підґрунтям гармонії у світовій спільноті. Науковці приділили особливу увагу національним термінологіям, які, на їхнє переконання, треба розвивати й таким чином протистояти «глобальній» мові.

У лінгвістиці формується й інший погляд на американський варіант англійської мови як на універсальну мову, яку можна використовувати практично скрізь і поширення якої в глобальних масштабах є необхідним у добу інтеграційних процесів. У науковій літературі висловлена думка, що ця мова вже не належить до жодної мовної групи, оскільки є спільною для всіх народів, отже, її слід перейменувати на «Globalese». Деякі вчені наголошують, що відповідно до чисельних пропозицій відомих лінгвістів ООН повинна надати «Globalese» офіційного статусу глобальної мови [2].

Світові інтеграційні процеси поставили людство перед складним вибором між *потребою «глобальної» мови*, яка допомагає народам об'єднуватися, але водночас увіходить у всі сфери діяльності людей, витісняючи національні мови, і *збереженням етнічних мов* як засобу самоідентифікації сучасних націй. На наш погляд, усі суперечності й виклики глобалізації світу

торкаються насамперед термінології кожної мови, оскільки цей шар лексики, з одного боку, найчутливіший до науково-технічних та цивілізаційних змін, а з другого, – найважливіший для сучасної комунікації людей. Прогнозування розвитку мови для спеціальних цілей у контексті глобалізаційних процесів набуває, на нашу думку, особливого значення. З огляду на ту роль, яку відіграє фахова мова в сучасному інформаційному просторі, оцінювання спеціальних мовних одиниць має бути не лише з позиції сьогодення, але й з урахуванням мовного «завтра». Це потребує передбачення майбутніх якісних змін у національній термінології, яке має ґрунтуватися на певних даних її теперішнього стану та на загальних закономірностях науково-інформаційних процесів у світі, з урахуванням статусу мови, підсистемою лексики якої вона є (державна / недержавна мова). Оскільки на сьогодні немає вірогідної моделі довгочасного прогнозування розвитку термінології, ми пропонуємо короткочасний прогноз (у межах найближчого десятиріччя) щодо деяких процесів, які вже відбуваються в терміносистемах державної української мови.

Сучасні національні терміносистеми «перенасичені» чужомовними словами. Світові інтеграційні процеси формують єдиний інформаційний простір, а отже, уніфікують науковий понятійний апарат і спричиняють інтернаціоналізацію терміносистем. У цих умовах більшість запозичених термінів – це інтернаціоналізми, тобто одиниці міжнародного термінологічного фонду. Останнім часом основним джерелом поповнення української термінології став американський варіант англійської мови. Розвиток глобалізації інтенсифікуватиме процес запозичання англо-американізмів, тому кількість таких мовних одиниць у національних терміносистемах збільшиться. Науковці відзначають (О. Кочерга, В. Пілецький), що з часом в українській мові запозичені англо-американізми можуть, поперше, видозмінювати план вираження шляхом додавання до чужомовної основи українських афіксів (наприклад, у фаховій сфері поряд зі словом *маркетинг* починають уживати *маркетування*); по-друге, мати український відповідник, що є синонімом до запозиченого слова (наприклад, фахівці вважають, що українське слово *живильник* називає таке ж поняття, як й *енерджайзер/енергайзер*, і вводять його до спеціальної мови). На сьогодні можна навести досить багато таких прикладів, і це, на нашу думку, дає підстави твердити, що й надалі українські мовці пристосовуватимуть запозичення до системи національної мови або створюватимуть її засо-

бами відповідники до англо-американізмів. Ми підтримуємо думку Б. Ажнюка, що, «розхитуючи мовну норму і дестабілізуючи мовне життя, глобалізація дає водночас і значний імпульс для оновлення й розвитку української мови, зростання її інформаційного ресурсу й розширення функціональної сфери» [1:150].

Останнім часом національні терміносистеми поповнює велика кількість неологізмів, тобто нові термінологічні назви, що з'являються в інформаційному просторі й мають тимчасову конотацію новизни, зафіксовану в колективній свідомості. Зміни в сучасному житті українського суспільства найбільше відбиває термінологія політики, економіки, фінансової справи, техніки, медицини, спорту, що можна очікувати й у майбутньому. Ми вважаємо, що чужомовні терміноелементи, зокрема англійські, братимуть активну участь у процесі термінотворення: в українських терміносистемах збільшиться кількість гібридних новоутворень, зростатиме словотвірний потенціал іншомовних префіксоїдів і суфіксоїдів, залучатиметься до словотворення все більше чужомовних основ. До сучасних терміносистем увиходить також усе більше аналітичних номінацій, і цей процес триватиме, оскільки, як зауважує В. Даниленко, «термінам-словосполученням надається перевага тому, що вони здатні з найбільшою повнотою відобразити необхідні розпізнавальні ознаки поняття, яке називається» [4:132]. Термін-словосполучення виконує не лише номінативну функцію, а й допомагає визначити обсяг позначуваного ним поняття, що є ажливим для введення нових спеціальних одиниць до вже усталених терміносистем.

У найближче десятиріччя поглибитиметься взаємодія термінології і загальнолітературної мови: з одного боку, термінофонд поповнять мовні одиниці з термінологічним значенням, утвореним вторинною номінацією від загальноновживаних слів, оскільки кореневий склад кожної мови обмежений і немає можливості називати кожне нове поняття новим словом; із другого, – в умовах зростання загального наукового рівня суспільства та «термінологізації» мови увиразниться тенденція до вживання поза фаховим спілкуванням термінологічних одиниць, значущих у відповідних галузях науки й техніки. Загальномовні словники XXI ст., моделюючи мовну свідомість українців, мають подавати таку фахову інформацію з різних галузей діяльності людини, якою мусять оволодіти неспеціалісти і яка підвищуватиме загальнонауковий та культурний рівень сучасної людини.

У науковій літературі висловлена думка, що мовне прогнозування пов'язане з мовною полі-

тикою в державі, особливо на першому етапі її здійснення в певному напрямку [5]. «Прогнозувати розвиток, а особливо розвиток мови, – діло надзвичайно складне і мислиме тільки в найзагальніших рисах на підставі пізнаних законів. <...> Щоб визначити, куди йде мова, потрібні фундаментальні дослідження, а щоб постелити їй шлях – певна налаштованість суспільства <...>» [8:151]. В умовах глобалізації вплив англійської мови на українську мову, особливо на термінологію, посилюватиметься, і є небезпека, що саме «Globalese» визначатиме процеси в терміносистемах, зокрема запозичання і творення спеціальних мовних одиниць. Суспільство має реагувати на це, і деякі країни подали приклад, як можна захищати національний мовний простір від невиправданого втручання в нього «глобальної» мови. Наприклад, у Франції введено квоту на вживання англо-американських термінів у засобах масової інформації, а також їх використання в назвах магазинів, кафе, установ тощо. Окрім того, Верхня палата французького парламенту схвалила законопроект, за яким уживання в суспільному житті англійських слів замість французьких каратиметься великим штрафом. У Німеччині, Англії та Японії скла-

дають списки американізмів, які законодавчо вилучають із засобів масової інформації [5:107]. Проблеми національної мови, пов'язані з інтеграційними світовими процесами, ще не стали складником мовної політики в Україні, а є об'єктом уваги науковців. Відповідно немає заслони на законодавчому рівні експансії англійської мови в національний мовний простір українців.

Висновкова частина. У світі зростає авторитет науки у всіх галузях життя й діяльності людей, а отже, і наукової мови. В Україні треба визначити стратегію подальшого розвитку термінофону українського народу в сучасному інформаційному просторі. Українці мають зберегти в добу глобалізації свою культурну й мовну самоідентифікацію. Водночас українська нація не повинна відокремлюватися від цивілізаційних процесів ХХІ ст., залишатися в межах лише своєї культури. Однак процес увіходження української нації в глобалізаційний світ має бути контрольованим не лише авторитетними науковими установами, а й на державному рівні шляхом прийняття відповідних законодавчих актів. Особливої уваги потребує національна термінологія, оскільки їй загрожує експансія «глобальної» англійської мови в добу світової інтеграції і новітніх технологій.

Література

1. Ажнюк Б. Лінгвістичні аспекти глобалізації в Україні / Богдан Ажнюк // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції : 28—25 травня 2001 року. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — С. 144—150.
2. Артемьева Е. Ю. Глобальный английский как фактор сохранения языкового плюрализма в международном сообществе / Е. Ю. Артемьева. — Режим доступу до статті : http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0200_West_MO_2003_1/35.pdf.
3. Горбачевич К. Дано ли нам предугадать? (О будущем русского языка) / К. Горбачевич // Русистика. — Берлин, 1990. — № 2. — С. 70—80.
4. Даниленко В. П. Русская терминология : Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М. : Наука, 1977. — 246 с.
5. Попеску І. В. Теоретические основы языковой политики / І. В. Попеску. — Режим доступу до статті : <http://www.russian.kiev.ua/print.php?id=9001564>.
6. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 3 : Об изменении значения и заменах существительного / А. А. Потебня. — М. : Просвещение, 1968. — 551 с.
7. Пустай Я. Термінологія — гарант сохранения языка / Янош Пустай // Tautinių kalbų terminologija ir globalizacija : Tarptautinės mokslinės konferencijos pranešimų tezės. — Vilnius, 2006. — С. 40—41.
8. Радчук В. Українська мова в колі інших на зорі третього тисячоліття : перспектива розвитку / Віталій Радчук // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : Матеріали наукової конференції : 28—25 травня 2001 року. — К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2002. — С. 150—161.
9. Снеговая О. А. Глобализация как социокультурный процесс : диссертация ... кандидата философских наук : 24.00.01 / Снеговая Ольга Алексеевна. — Ростов-на-Дону, 2007. — 131 с.
10. Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 160 с.

© Л. Г. Боярова, 2010